

William L. McBride, Purdue (SAD)

Kraj liberalne demokracije
kakvu smo poznavali?

Dubrovnik, ožujka 2005.

Naslov je namjerno dvosmislen, i to barem na dva načina. Prvo, na kraju stoji upitnik, a to uvijek pridonosi dvosmislenosti. Ja mogu misliti da pisac/govornik sam, on/ona, nije siguran/na, ili da on/ona *jest* siguran/na, na jedan ili drugi način – naime, da ili ne na temu – no da bojažljivo želi prikriti ovu sigurnost na početku, a zatim čitatelja/slušatelja voditi stazom uvjeravanja. Drugo, postoji dvosmislenost u izrazu »liberalna demokracija«: on očito može označavati liberalnu demokraciju kao skup postupaka – koji je, kao što ću vas pokušati podsjetiti, vrlo daleko od toga da bude jasan i točno ocrtan – no on također može označavati liberalnu demokraciju kao teoriju. Dopustite mi stoga da započnem tako što ću razjasniti ove dvosmislenosti: prvo, nisam li siguran glede značenjskog preminuća liberalne demokracije, ili, jesam li siguran, ali sam samo bojažljiv? Odgovor: nisam siguran koje je točno. Drugo, mislim li o liberalnoj demokraciji kao o skupu postupaka ili kao o teoriji? Odgovor: mislim oboje.

Postoji zatim druga, posve klasična dvosmislenost u mom naslovu: Tko smo »mi«? Mi Hrvati? Mi nekadašnji građani države zvane Jugoslavija? Mi Amerikanci? Mi Zapadni Europljani+Amerikanci? Mi Zapadni Europljani +Amerikanci+Srednjoeuropljani? Mi kozmopolitski internacionalisti? Mi filozofi svijeta? Ne znam; *mi* ćemo vidjeti.

Među bolje znamim, a također i kreativnijim teoretičarima, povezanima s idealima liberalne demokracije, tijekom prošle polovine stoljeća bio je Robert Dahl, punovrijedni profesor emeritus političkih znanosti na Sveučilištu Yale. Među njegovim dosad manje zapamćenim publikacijama nalazi se *After Revolution?*, maleni svezak napisan u vrijeme govora o revoluciji širom svijeta uvelike – kao što svatko znade, ključna godina za to bila je 1968. – pa čak, na njegov vlastit mali način, i na Yaleu. Među onima koji su paradirali Yaleom tijekom tih godina bili su, među ostalima, Bill Clinton – koji je, kao što mi je prijatelj nedavno privukao pozornost vidjevši moje ime spomenuto u Billovoj autobiografiji, pohađao završni tečaj iz prirodnog prava i filozofije koji sam ja predavao – Hilary Clinton, John Kerry, John Dean, Shrub (manji Bush), te, kao što sam već naznačio, ja sam. Stoga činjenica da najsvetija pjesma Yalea završava riječima »Za Boga, za domovinu, za Yale«, ne bi mogla biti posve dobar primjer riječi »anti-klimatički«, kao što je opisuje jedan engleski rječnik. S vremenom, dok je Dahlova knjiga bila objavljena, revolucionarni je žar već toliko splasnuo, kao što sam negdje primijetio, da bi se upitnik na kraju ovoga naslova mogao isto tako ispustiti. (Možda bi se isto moglo reći i glede upitnika na kraju naslova ovoga članka; *mi* ćemo vidjeti.)

Na 4. stranici *After the Revolution?* Dahl piše sljedeći vrlo mudar komentar, kojemu nemam ozbiljnog prigovora:

»... budući da demokracija nikad nije bila potpuno postignuta, ona je oduvijek, a i sada je, potencijalna revolucionarna doktrina. Jer svaki sustav koji treba biti demokratskim ranjiv je pod optužbom da nije dosta demokratski, ili da nije 'zaista' ili potpuno demokratski. Optužba je na mjestu, zato što nijedna politika nikad nije bila potpuno demokratizirana.«¹

Drugi navod što bih ga htio izvući iz ove knjige dolazi kasnije. On prije svega odražava osjećaje intenzivnog bijesa i frustracije, do kojih su dospjeli čak i politički umjereni američki intelektualci s obzirom na rat njihove vlade protiv Vijetnama. Evo ga:

»Najveća prepreka demokratizaciji i smanjenju nejednakosti u SAD nije ono strašilo s kojim je stara i nova ljevica bez razlike tako opsjednuta, elita bogatih ljudi, ili čak onaj vojno-industrijski kompleks toliko važan u ovim danima, nego prije vojno-industrijsko-radno-farmer-sko-obrazovno-profesionalno-potrošački kompleks niže/srednje/gornje klase ispod trideset godina, koji bi se, u nedostatku boljega naziva, mogao nazvati američkim narodom.«²

Sada je vrijeme da se ispovijedim. Predbacio sam Robertu Dahlu što je napisao ove riječi. Moj je komentar bio, prvo, da njegove primjedbe o radikalnoj tradiciji, njegovo skupno uzimanje stare i nove ljevice i povezivanje toga dvoga s vulgarnim, konspiracijskim povijesnim nazorom, graniče s uistinu neopravdanim pojednostavljenjem. Ne kajem se što sam to rekao. Zatim sam ga, pritom, nastavio kritizirati jer je predlagao ono što sam ja nazvao »teorijom sveopće konspiracije«, koja je pretpostavljala da su milijuni Amerikanaca – koji su, prema broju glasova podržali rat američke vlade protiv Vijetnama – bili dosta dobro obaviješteni da bi mogli napraviti istinski »osoban izbor« glade te politike. (»Osoban izbor« prvi je od triju kriterija zakonite vlasti koji Dahl nabraja u *After the Revolution?*, dok su druga dva: kompetencija i učinkovitost.) Premda ne mislim da je moje teoretsko stanovište glade osobnog izbora bilo neispravno, sada se kajem što sam profesoru Dahlu predbacio gnušanje prema američkom narodu. Sada, u svjetlu novijih događaja, shvaćam da je bio u pravu gnušajući se, a ja sam bio u krivu prekoravajući ga zbog toga. Vrlo mi je žao, Bobe!

Gdje sam, mogli bi se zapitati čitatelj ili čitateljica, prvi put uputio taj prijekor ili, kao što sam maloprije spomenuo, sugerirao ispuštanje upitnika u naslovu? Je li to bilo samo u mojoj pameti? Ne, bilo je to također u članku. Napisao sam rukopis u dužini knjige pod naslovom *In Vindication of Revolutionary Ideals: A Reply to Professor Dahl*, za koji sam dobio početno ohrabrenje od Naklade sveučilišta Yale. Nakon što sam ga ponudio, bio je u suglasju s onim što je Shlomo Avineri, prema meni upućenim njegovim riječima – naime, njega su zamolili da bude čitatelj tog rukopisa – nazvao »sjajni« pregled. Taj rukopis, međutim, nikad nije objavljen na engleskom te je postao dijelom vrlo dugog debakla, nipošto jedinog u mom životu, koji me doveo do toga da možda napustim Yale zbog stajališta koje sam otada zastupao.

Čitatelj će, bude li pozoran, zapaziti da sam rekao »na engleskom«. Na kojem je, ako ikojem, drugom jeziku ovaj moj rad možda mogao biti objavljen? Čitatelj bi bio u pravu kad bi rekao – »norveškom«. Moja kritika, ponešto skraćena, koja zapravo nije uključila paragraf u kojem sam kritizirao Dahlov napad na američke ljude, konačno je objavljena u Oslu 1980. Jednako, bio je objavljen Dahlov odgovor meni i moj ogovor njemu, te napokon njegov odgovor meni, pod naslovom *Demokrati og autoritet*. To je malo poznat klasik – zaista vrlo malo poznat! – političke teorije 20. stoljeća.

U istom dijelu moga »Anti-Dahla«, kako je to tada nazvano, ima drugi pasus koji se *jest* pojavio u prijevodu, na str. 67, o kojem sam nastavio raz-

mišljati sve do današnjeg dana: *vjerujem li ili ne u ono što sam ondje napisao?* Odnosi se to na vrijeme eskalacije vijetnamskog sukoba, započinjući nakon američkih predsjedničkih izbora 1964., slušajući Dahlovu analizu, koja mi je bila i jest simpatična, o strašnoj odluci atenske demokracije, kao što je izvijestio Tukidid, da pokrene ekspediciju protiv Sirakuze. Tekst koji želim citirati tvori tek drugi dio vrlo duge rečenice na engleskom, dočim je u norveškom podijeljen u tri rečenice. Stoga ću citirati norveški tekst, koji je stilistički očito mnogo bolji nego engleski izvornik:

»Min konklusjon må bli at det ville ha vært bedre både for USA og resten av verden om en liten, men forstandig gruppe på et tidlig tidspunkt hadde grepet inn og omgjort regjeringens beslutninger. De måtte ha anvendt midler som lå utenfor de vanlige politiske beslutningsprosessene som angivelig er basert på 'Personlig valg'. De måtte kort sagt ha grepet inn ved hjelp av revolusjonær taktikk.«³

Evo engleskog izvornika (u hrvatskome prijevodu – op. prev.), za one koji možda ne razumiju norveški:

»Zaključujem kako bi bilo bolje da je mala, no razborita skupina uspjela odmah ispočetka u promjeni vladinih odluka sredstvima koja ne pripadaju američkoj institucionalnoj proceduri, što se navodno zasniva na 'osobnom izboru' – ukratko, pomoću revolucionarne taktike.«

Dalje sam rekao da se nešto poput toga, naime protestne demonstracije sljedećih godina, zapravo i pojavilo, gdje se moglo čuti sve o potrebi za revolucijom, što je Dahla navelo da napiše ovu knjigu.

Ovo je tema političke teorije koja se stalno vraća, a posebice u demokratskoj političkoj teoriji – razumijevajući »demokratsko« u najširem smislu, tako da označuje upravljanje (u kojem god obliku da se vrši) mnogih. Što je važnije: da postoji opća, ili skoro opća, participacija građana u procesima upravljanja, ili da je rezultat odluka vladine politike onaj koji je dugoročno u njihovu najboljem interesu? Da bi povjerovao kako se ove dvije opcije uvijek slažu, čovjek bi morao biti ili lažljivac ili dogmatički vjerovati u tvrdnju da je, štogod većina ljudi kaže da želi u bilo koje zadano vrijeme, uvijek, *eo ipso*, ispravno. No ipak, taj oblik demokratske teorije, poznat kao teorija liberalne demokracije, ili jednostavno klasični liberalizam, koji ide natrag sve do Lockea i naprijed preko Milla sve do našeg vremena, pretpostavlja barem prešutno, ako čak dogmatički i ne tvrdi, da će vlast većine na kraju dovesti do najboljeg u stvarnosti mogućeg rezultata.

Glavno stanište političkog liberalizma jest zapadnoeuropski kulturalni svijet koji, naravno, uključuje Sjevernu Ameriku i Australiju. Usprkos nekim činjenicama utemeljenim na »prljavim« povijesnim događajima iz prošlosti – poput američkog ropstva, europskog kolonijalizma i kapitulacije weimarske republike – teoretičari koji su utjelovljavali ovu tradiciju općenito su, barem donedavno, mogli živjeti u prorijedejnoj, samozahvalnoj atmosferi u kojoj znaju da su njihovi putovi – naime, zamke izbora, parlamenata i skupština, predstavničke vlasti uopće – najbolji način što će na kraju prevladati u ovome našem vrlom svijetu. Uvijek se, naravno, dopuštalo da u ove procese može prodrijeti korupcija kako bi ih podrovala – mogu se kupiti izbori;

¹ Robert A. Dahl, *After the Revolution?*, Yale University Press, New Haven 1970., str. 4.

² Ibid., str. 110.

³ Bernt Hagtvet (ur.): William L. McBride – Robert A. Dahl, *Demokrati og autoritet: En debatt om deltakelse, tvang og revolusjonære idealer i moderne demokratier*, Dreyer, Oslo 1980., str. 67.

»... budući da demokracija nikad nije bila potpuno postignuta, ona je oduvijek, a i sada je, potencijalna revolucionarna doktrina. Jer svaki sustav koji treba biti demokratskim ranjiv je pod optužbom da nije dosta demokratski, ili da nije 'zaista' ili potpuno demokratski. Optužba je na mjestu, zato što nijedna politika nikad nije bila potpuno demokratizirana.«¹

Drugi navod što bih ga htio izvući iz ove knjige dolazi kasnije. On prije svega odražava osjećaje intenzivnog bijesa i frustracije, do kojih su dospjeli čak i politički umjereni američki intelektualci s obzirom na rat njihove vlade protiv Vijetnama. Evo ga:

»Najveća prepreka demokratizaciji i smanjenju nejednakosti u SAD nije ono strašilo s kojim je stara i nova ljevica bez razlike tako opsjednuta, elita bogatih ljudi, ili čak onaj vojno-industrijski kompleks toliko važan u ovim danima, nego prije vojno-industrijsko-radno-farmer-sko-obrazovno-profesionalno-potrošački kompleks niže/srednje/gornje klase ispod trideset godina, koji bi se, u nedostatku boljega naziva, mogao nazvati američkim narodom.«²

Sada je vrijeme da se ispovijedim. Predbacio sam Robertu Dahlu što je napisao ove riječi. Moj je komentar bio, prvo, da njegove primjedbe o radikalnoj tradiciji, njegovo skupno uzimanje stare i nove ljevice i povezivanje toga dvoga s vulgarnim, konspiracijskim povijesnim nazorom, graniče s uistinu neopravdanim pojednostavljenjem. Ne kajem se što sam to rekao. Zatim sam ga, pritom, nastavio kritizirati jer je predlagao ono što sam ja nazvao »teorijom sveopće konspiracije«, koja je pretpostavljala da su milijuni Amerikanaca – koji su, prema broju glasova podržali rat američke vlade protiv Vijetnama – bili dosta dobro obaviješteni da bi mogli napraviti istinski »osoban izbor« glede te politike. (»Osoban izbor« prvi je od triju kriterija zakone vlasti koji Dahl nabrāja u *After the Revolution?*, dok su druga dva: kompetencija i učinkovitost.) Premda ne mislim da je moje teoretsko stanovište glede osobnog izbora bilo neispravno, sada se kajem što sam profesoru Dahlu predbacio gnušanje prema američkom narodu. Sada, u svjetlu novijih događaja, shvaćam da je bio u pravu gnušajući se, a ja sam bio u krivu prekoračujući ga zbog toga. Vrlo mi je žao, Bobe!

Gdje sam, mogli bi se zapitati čitatelj ili čitateljica, prvi put uputio taj prije-kor ili, kao što sam maloprije spomenuo, sugerirao ispuštanje upitnika u naslovu? Je li to bilo samo u mojoj pameti? Ne, bilo je to također u članku. Napisao sam rukopis u dužini knjige pod naslovom *In Vindication of Revolutionary Ideals: A Reply to Professor Dahl*, za koji sam dobio početno ohrabrenje od Naklade sveučilišta Yale. Nakon što sam ga ponudio, bio je u suglasju s onim što je Shlomo Avineri, prema meni upućenim njegovim riječima – naime, njega su zamolili da bude čitatelj tog rukopisa – nazvao »sjajni« pregled. Taj rukopis, međutim, nikad nije objavljen na engleskom te je postao dijelom vrlo dugog debakla, nipošto jedinog u mom životu, koji me doveo do toga da možda napustim Yale zbog stajališta koje sam otada zastupao.

Čitatelj će, bude li pozoran, zapaziti da sam rekao »na engleskom«. Na kojem je, ako ikolem, drugom jeziku ovaj moj rad možda mogao biti objavljen? Čitatelj bi bio u pravu kad bi rekao – »norveškom«. Moja kritika, ponešto skraćena, koja zapravo nije uključila paragraf u kojem sam kritizirao Dahlov napad na američke ljude, konačno je objavljena u Oslu 1980. Jednako, bio je objavljen Dahlov odgovor meni i moj odgovor njemu, te napokon njegov odgovor meni, pod naslovom *Demokrati og autoritet*. To je malo poznat klasik – zaista vrlo malo poznat! – političke teorije 20. stoljeća.

U istom dijelu moga »Anti-Dahla«, kako je to tada nazvano, ima drugi pasus koji se *jest* pojavio u prijevodu, na str. 67, o kojem sam nastavio raz-

mišljati sve do današnjeg dana: *vjerujem li ili ne u ono što sam ondje napisao?* Odnosi se to na vrijeme eskalacije vijetnamskog sukoba, započinjući nakon američkih predsjedničkih izbora 1964., slušajući Dahlovu analizu, koja mi je bila i jest simpatična, o strašnoj odluci atenske demokracije, kao što je izvijestio Tukidid, da pokrene ekspediciju protiv Sirakuze. Tekst koji želim citirati tvori tek drugi dio vrlo duge rečenice na engleskom, dočim je u norveškom podijeljen u tri rečenice. Stoga ću citirati norveški tekst, koji je stilistički očito mnogo bolji nego engleski izvornik:

»Min konklusjon må bli at det ville ha vært bedre både for USA og resten av verden om en liten, men forstandig gruppe på et tidlig tidspunkt hadde grepet inn og omgjort regjeringens beslutninger. De måtte ha anvendt midler som lå utenfor de vanlige politiske beslutningsprosessene som angivelig er basert på 'Personlig valg'. De måtte kort sagt ha grepet inn ved hjelp av revolusjonær taktikk.«³

Evo engleskog izvornika (u hrvatskome prijevodu – op. prev.), za one koji možda ne razumiju norveški:

»Zaključujem kako bi bilo bolje da je mala, no razborita skupina uspjela odmah ispočetka u promjeni vladinih odluka sredstvima koja ne pripadaju američkoj institucionalnoj proceduri, što se navodno zasniva na 'osobnom izboru' – ukratko, pomoću revolucionarne taktike.«

Dalje sam rekao da se nešto poput toga, naime protestne demonstracije sljedećih godina, zapravo i pojavilo, gdje se moglo čuti sve o potrebi za revolucijom, što je Dahla navelo da napiše ovu knjigu.

Ovo je tema političke teorije koja se stalno vraća, a posebice u demokratskoj političkoj teoriji – razumijevajući »demokratsko« u najširem smislu, tako da označuje upravljanje (u kojem god obliku da se vrši) mnogih. Što je važnije: da postoji opća, ili skoro opća, participacija građana u procesima upravljanja, ili da je rezultat odluka vladine politike onaj koji je dugoročno u njihovu najboljem interesu? Da bi povjеровao kako se ove dvije opcije uvijek slažu, čovjek bi morao biti ili lažljivac ili dogmatički vjerovati u tvrdnju da je, štogod većina ljudi kaže da želi u bilo koje zadano vrijeme, uvijek, *eo ipso*, ispravno. No ipak, taj oblik demokratske teorije, poznat kao teorija liberalne demokracije, ili jednostavno klasični liberalizam, koji ide natrag sve do Lockea i naprijed preko Milla sve do našeg vremena, pretpostavlja barem prešutno, ako čak dogmatički i ne tvrdi, da će vlast većine na kraju dovesti do najboljeg u stvarnosti mogućeg rezultata.

Glavno stanište političkog liberalizma jest zapadnoeuropski kulturalni svijet koji, naravno, uključuje Sjevernu Ameriku i Australiju. Usprkos nekim činjenicama utemeljenim na »prljavim« povijesnim događajima iz prošlosti – poput američkog ropstva, europskog kolonijalizma i kapitulacije weimarske republike – teoretičari koji su utjelovljavali ovu tradiciju općenito su, barem donedavno, mogli živjeti u prorijedejnoj, samozahvalnoj atmosferi u kojoj znaju da su njihovi putovi – naime, zamke izbora, parlamenata i skupština, predstavničke vlasti uopće – najbolji način što će na kraju prevladati u ovome našem vrlom svijetu. Uvijek se, naravno, dopuštalo da u ove procese može prodrijeti korupcija kako bi ih podrovala – mogu se kupiti izbori;

1 Robert A. Dahl, *After the Revolution?*, Yale University Press, New Haven 1970., str. 4.

2 Ibid., str. 110.

3 Bernt Hagtvet (ur.): William L. McBride – Robert A. Dahl, *Demokrati og autoritet: En debatt om deltakelse, tvang og revolusjonære idealer i moderne demokratier*, Dreyer, Oslo 1980., str. 67.

posebni interesi mogu dovesti do nedopuštenog utjecaja nad skupštinama, i tako dalje – no pretpostavljalo se da će takva zastranjenja biti popravljena dostatnim, snažno poduzetim reformama. Na izborni proces u državi Florida 2000., te njegovo bizarno rješenje od strane Suda, moglo bi se gledati kao da je stvorio drugo zastranjenje, koje je nekima od nas dopustilo da Shrubu zovemo jednostavno »*de facto*« Predsjednikom, dok je legitimitet njegova predsjedništva bio pod ozbiljnom sumnjom.

Četiri godine nakon njegova postavljanja u ured, međutim, podigle su se još ozbiljnije sumnje glede samih institucija liberalne demokracije. Rušenje tzv. »nebodera blizanaca« u New Yorku ubrzalo je niz događaja koji bi, najvećim dijelom, ublažili srca napadača da je ijedan od njih preživio. U ime spašavanja i proširenja liberalne demokracije, administracija SAD-a potcijenila je jedan broj svojih tradicionalnih praksi i institucija, takvih kakve su bile, i na domaćoj i na međunarodnoj razini, na vrlo dobro poznate načine što bi ih bilo suvišno spominjati. Konačno su, na izborima 2004., američki ljudi dobili priliku odreći se proto-fašizma glasujući protiv Predsjednika i njegove stranke. Doista, bilo je mnogo instancija, opet manipuliranja glasovima i silnog ulijevanja novca iz fondova posebnih interesa, kako bi se pokušalo kupiti rezultat kakav se priželjkivalo, naime prvu »legitimnu« nacionalnu izbornu pobjedu dosad *de facto* Predsjednika. Doista, masovni mediji i noviji oblici komunikacije, poput website-ova *blogger*a, bili su ispunjeni pogrdama, iskrivljavanjima i otrcanim lažima. No većini nas – jao! – čini se da konačni rezultat, kako se približavao, ne treba pripisati u krajnjoj analizi prijevari i zabludjelom razvoju sustava, na način kako bi to netko lako mogao reći s obzirom na događaje iz 2000.

Reakcija na ono što se dogodilo bila je, s jedne strane, duh trijumfalizma, a s druge osjećaj duboke depresije i bijesa, izazivajući podjelu kakvu moja zemlja nije možda doživjela u tolikoj dubini sve od sredine 19. stoljeća. Čovjek je – posebice u svjetlu očitog, skoro beziznimnog neodobravanja glavnih političkih smjernica i mjera američke administracije od strane velikih narodnih većina u ostatku svijeta – u velikoj napasti da se složi s Dahlovim riječima glede američkih ljudi tijekom vijetnamske ere. Sve dosad ne uviđam nikakvu analizu navodnih razloga za rezultat – kršćansku religijsku revnost, nedostatak informacija, snagu dužnosti, nedostatne fondove na strani opozicije, demokratske stranke, neprivlačnost njezina vlastitoga kandidata, itd., itd. – koja se čini uistinu uvjerljivom i zaista objašnjujućom. Možda je najvjerojatniji put do objašnjenja onaj općeniti, što ga je slijedila Natalija Mićunović u svojoj analizi srpskog nacionalizma, koji sadrži retke o »grupnoj psihologiji s psihijatrijskim patološkim elementima«. Kombinacija intenzivne nacionalističke samozaljubljenosti i dubokog, iracionalnog straha u velikim dijelovima američke populacije vrlo je stvarna. No ipak, insistirati isključivo na tome ne čini mi se posve adekvatnim ili potpunim objašnjenjem.

Tako bismo možda trebali drukčije pogledati na trendove u političkoj filozofiji, zbog nekih znakova glede subverzije liberalne demokracije od onih koji za sebe najglasnije tvrde da su njezini šampioni. Htio bih ovaj dio moje argumentacije započeti vraćajući se na Johna Rawlsa. Čini mi se, naime, da je liberalni tijek misli pretrpio gubitak vjere, rezultat kojega je trenutačno da se on nalazi na rubu posve znatne promjene, a ta je promjena jasno vidljiva u evoluciji Rawlsove vlastite misli. Od »teorije pravednosti« – koja je uznapredovala u njegovoj prvoj knjizi, gdje čovjek osjeća stanovito povje-

renje u njezino biće, u najbolju takvu teoriju (barem za moderna društva) – došlo je do određenog uzmaka u njegovoj knjizi *Political Liberalism* i drugim, kasnije objavljenim radovima. Da pojednostavimo, on u kasnijim djelima nije više tvrdio da nam pruža teoriju od sveopće važnosti; to je sada, prema njemu, bila jednostavno stvar čisto »političkog« rješenja, bez ikakvih »metafizičkih« ambicija, do problema stvorenih egzistiranjem u velikim modernim društvima, stanovitih skupina s obuhvatnim, neliberalnim uvjerenjima. (Rawls je postao virtualno opsjednut religijama s fundamentalističkim tendencijama!) Gledano na ovaj način, politički liberalizam stoga nije ništa više doli sredstvo dopuštanja mirne koegzistencije, u bilo kojem zadanom društvu, takvih skupina jedne s drugom, kao i s drugima. Konačno, u malom svesku s kraja života, *The Law of Peoples*, Rawls je samodopadno prihvatio ekstremnu i stalno rastuću globalnu podjelu između bogatih i siromašnih, na koju je odbio primijeniti svoja vlastita načela pravednosti, te je stvorio vrstu općepoznatog bestijarija svoje privatne oporuke, u kojoj čovjek pronalazi dobra liberalna društva poput svojih vlastitih – »decentnih« hijerarhijskih društava manje vrijednosti, no s kojima bismo, ipak, »mi« trebali moći koegzistirati, te, konačno – loše, nezakonite države. Premda možemo biti pogođeni banalnošću i naivnošću ove »vizije«, vjerujem da se tu radi tek o prilično vjernoj refleksiji opresivne mistifikacije koja obilježuje sadašnji zapadni politički svijet. U njemu američki predsjednik, koji je »prvi« bio izabran u okolnostima što sam ih naveo, tvrdi da širi pravdu i slobodu, dočim posvuda pojačava kapitalističku vojnu i policijsku državu. Velika riječ »liberalizam« postaje u toj atmosferi sumnjivom i na izbore se sve više počinje gledati – da skujemo izraz uzet iz naslova kasnog eseja Jeana Paula Sartrea – kao na »zamku na budale«. ⁴

Filozofska reakcija protiv »rawlsizma« – koja se začinje i kojoj se prilično priklanjam – dobro je obuhvaćena u sljedećem tekstu Martina Schnella, na samome kraju pregleda jedne od Rawlsovih knjiga u njemačkom prijevodu:

»Es ist eigentlich erstaunlich, dass Rawls ausgerechnet als moderner Klassiker der politischen Philosophie angesehen wird. Erstaunlich, weil Rawls' Texte eines bewesen: Unkenntnis vom Politischen! Rawls verfügt über eine normative Ethik. Das ist alles. Was sagt diese Ethik zu Begriffen und Sachen wie Macht, Gewalt, Herrschaft, Ideologie, Entscheidung, Interpretation, politischer Ausdruck, Revolution, Geschichte, Ökonomie, Biopolitik? Nichts oder fast Nichts! Rawls, der sich als Nachfahre Kants versteht, stellt sich den politischen Prozess wie ein Student aus Neuengland vor. Nämlich als Anwendung von Regeln, die dem gesunden Menschenverstand der oberen Mittelschicht unmittelbar plausibel sind. Die Unterbestimmung des Politischen hat darin wohl ihre Hauptursache.« ⁵

No nije samo Rawls uključen u ovu reakciju: tu je i cijela teoretska literatura koja se u konačnoj analizi prometnula u sumišljenika s takoreći »stvar-

4

Jean-Paul Sartre, »Elections, piège à cons«, u: *Situations X*, Gallimard, Paris 1976., str. 75–87.

5

Martin M. Schnell, »Sammelrezension: Rawls und die Unterbestimmung des Politischen«, *Journal für die Phänomenologie*, Wien (21/2004), str. 73:

»Upravo začuđuje da se baš na Rawlsa gleda kao na modernog klasika političke filozofije. Čudno, jer Rawlovi tekstovi pokazuju samo jedno: nepoznavanje političkoga! Rawls ras-

polaže normativnom etikom. To je sve. Što ova etika kaže glede pojmova i stvari poput moći, nasilja, vlasti, ideologije, odlučivanja, tumačenja, političkog izražaja, revolucije, povijesti, ekonomije i biopolitike? Ništa ili skoro ništa! Rawls, koji sebe razumijeva kao Kantova potomka, predočuje si politički proces poput studenta iz Nove Engleske, naime, kao primjenu pravila neposredno prihvatljivih zdravom razumu gornjeg srednjeg sloja. Potćenjivanje političkoga ima u tome zacijelo svoj glavni uzrok.«

nim liberalnim demokracijama« (povlačim paralelu s bivšim takozvanim »stvarno postojećim socijalizmom«), arogantnim i nadahnutim vlašću, kojih su postupci i pretenzije potpali pod preispitivanje odmah nakon nedavnih događaja. Ova literatura podijelila je, naravno, mnogo toga s najstvarnijom/najnestvarnijom liberalnom demokracijom od svih – Sjedinjenim Državama.

Teoretski, pogrešne linije u teoriji liberalne demokracije uvijek su bile smještene na barem dva važna mjesta: onom procesa ili postupka, te onom rezultata. Što se tiče prvog, problem je bio što se pokušavalo osigurati da »volja naroda« – ili barem relevantnih ljudi, izaberivih glasača, kojih jasan identitet stvara daljnji, prevladavajući problem na koji ću se kasnije vratiti – dolazi do izražaja kroz znakovite, praktične mehanizme. Prema konsenzusu što ga dijeli većina glavnih teoretičara liberalne demokracije u nedavnoj prošlosti, takvi su mehanizmi izbori za predstavnička tijela i susljedni glasovi pobjednika tih izbora. Na svakome koraku, međutim, stalno nalazimo instancije izabranih vlada koje iskrivljuju većinske nazore onog istog tijela pojedinaca od kojeg su izvorno bile izabranice. Shrub, primjerice, upravo sada inzistira na rušenju nacionalnog američkog mirovinskog sustava, zvanog socijalna sigurnost, kao što ga poznajemo od 1930-ih godina, pa ipak ankete pokazuju da se velika većina, mnogo veća od one pomoću kojih su on i njegova stranka dobili izbore u studenome, protive tome. Ti se osjećaji, naravno, mogu mijenjati. Ja to, međutim, nudim kao jednostavan sadašnji primjer moga gledišta, koje sigurno nema potrebu biti pobijenim. Teorija liberalne demokracije kaže da, sve dok se slijede prikladni postupci za manifestiranje volje većine (ili, u nekim slučajevima, puke većine) glede toga tko će je predstavljati, onda se predstavnici potvrđuju glasujući protiv očite volje naroda. To je, međutim, jasno praktično proturječje.

Što se tiče pitanja rezultata, tu je najnovija teorija liberalne demokracije iskopala za sebe još dublju rupu napuštajući pojam općeg dobra, pod kojega su se barem neki raniji teoretičari u ovoj tradiciji potpisivali. Rawls vrlo vidljivo radi taj obrat u *Theory of Justice*, insistirajući na čisto individualističkoj koncepciji »dobra«. Odbijajući, međutim, prihvatiti kao potencijalno valjan ili odredben bilo koji argument protiv činjenice da ono što većina trenutačno preferira može biti štetno po dugoročno najbolji interes, ili opće dobro dotičnog društva – kao u slučajevima Sirakuze i Vijetnama, primjerice – te preuzimajući Dahlov pojam »osobne preferencije«, ovdje i sada, kao krajnji kriterij političke vlasti, teorija liberalne demokracije na kraju je odrekla sebi bilo kakvu kritičku funkciju s obzirom na rezultate. Ona je umjesto toga prisiljena ratificirati svaki rezultat, bez obzira na to koliko on može zavoditi na krivi put ili biti čak tragičan, sve dotle dok je proizvodom prihvaćenog autoritativnog skupa postupaka i institucija.

Teoretičari liberalne demokracije, naposljetku, bez izuzetka su prihvatili stanovitu inačicu oksimorona poznatog kao »liberalni nacionalizam«. Liberalizam se u načelu opredjeljuje za osjećaj univerzalnosti, glasovito izražen u tvrdnji Johna Lockea da »rođeno dijete nije objekt nijedne zemlje ili vlade«, što je u biti isto kao Rousseauovo »L'homme est né libre«. No ipak, teoretičari poput Rawlsa tipično ispuštaju iz ruku sve izazove prema sustavima ekskluzivnosti i ograničenih imigracijskih prava koji, u jednom ili drugom obliku, obilježuju sve zemlje u svijetu danas. Kao autor vrlo uvjerljive studije na ovu temu, Phillip Coles na završetku svoje knjige *Philosophies of Exclusion: Liberal Political Theory and Immigration*, kaže:

»Na početku ove knjige... upitao sam može li liberalna politička filozofija odgovoriti na pitanje članstva u pojmovima koji bi bili u skladu s njezinim središnjim moralnim načelima i obvezama, te sam predložio kako je odgovor na to pitanje – *da ne može*. Bilo koje rješenje ponudeno da opravda isključivo članstvo – a tako i regulacije useljavanja i naturalizacije – dalo je maha inkohereciji između unutrašnjih i vanjskih načela liberalne politike: ona unutar njezinih granica podvrgnuta su liberalnim načelima i postupcima, dok su ona na granici podvrgnuta ne-liberalnim načelima i postupcima.«⁶

Ove duboko pogrešne linije uvijek su postojale upravo ispod površine dotične teoretske perspektive. Marksizam je tome pružio ozbiljan intelektualni izazov, no možda je raspad većine režima što su se nazivali marksističkim pomogao da se potkopa teoretski poziv marksizma – pravedno ili nepravedno, to je drugo pitanje! Tvrdim u nekome smislu da se danas počinje javljati usporedivo potcjenjivanje s obzirom na teoriju liberalne demokracije – pravedno ili posve nepravedno – kao rezultat, iznad svega, upadljive hipokrizije i unutrašnjih proturječja supermoći koja se naziva liberalnodemokratskom. To se događa u isto vrijeme dok se poziva na duh demokracije kao takve. Isto tako, nedavne demonstracije u Kijevu i Bejrutu, te gigantska antiglobalizacijska konferencija u Porto Allegreu, bude neke nove nade, tu i tamo, u bolji svijet.

Kao i uvijek, u današnjoj globalnoj situaciji ima mnogo toga maglovitog i nejasnog. No možda možemo vidjeti kako se sada javljaju novi, manje hipokrizijski i militaristički, više prijateljski prema ljudskim pravima te, također, možda više kozmopolitski oblici sociopolitičke organizacije diljem svijeta. Ako sadašnja američka administracija, kao što se već počinje događati, pokušava uzeti kredit za takve razvoje, ona će u stanovitom smislu biti opravdana čineći tako, no prvenstveno u skladu s dijalektičkim načelima. Naime, opažanje kako stara liberalna demokracija vlastita stila ne uspijeva kao neo-fašistička policijska država, može pomoći da se stimulira zahtjev za novim, koherentnijim i inkluzivnijim oblicima demokracije, koji bi se na kraju proširili diljem svijeta u skladu s načelom da bi oni kojih se politika tiče trebali imati pravo sudjelovanja u njezinu oblikovanju, kao i njezinu ratificiranju ili odbacivanju. Mislim, ima li itko u ovome svijetu tko nije potencijalni dioničar – da posudim čarobnu riječ iz polja poslovne etike! – u rezultatima američkog militarizma i militarnih postupaka? Ne bi li stoga svatko trebao imati pravo sudjelovati, barem na neki mali način, u preoblikovanju politike koja ih je stvorila?

Novi teoretski smjer sigurno će se trebati uhvatiti ukoštac sa svim elementima koje je naveo Martin Schnell, jer ih većinom nema u rawlsovskom pristupu i, kao što sam dodao, u spisima većine liberalnodemokratskih rawlsovskih suputnika: *s moći, nasiljem, dominacijom, ideologijom, odlukama, tumačenjem, političkim izražajem, revolucijom, poviješću, ekonomijom, biopolitikom*. Uz slične crte, novi će smjer trebati obratiti više pozornosti vrstama proučavanja što sam ih nabrojao na kraju moga gorkog, no nažalost dalekovidnog članka, pod naslovom »Politička filozofija, jedan svijet i patriotizam supersile«, naime:

- (1) problemu jedine sile koja tvrdi da posjeduje naš svijet i da ima pravo donositi odluke o tome koga i kada napasti, koga proglasiti subverzivnim a koga ne, sve na svoju ruku, ako i svaki put kad je tome sklona;

6

Phillip Coles, *Philosophies of Exclusion: Liberal Political Theory and Immigration*, Edin-

burgh University Press, Edinburgh 2000., str. 202.

- (2) problemu novih oblika totalitarizma u ime »nulte tolerancije« spram terorista;
- (3) problemu despotskih tendencija da se potisnu čak i davno ustanovljena i međunarodno priznata prava i načela – riječi »Abu Ghraib« postale su nakon toga dijelom naših vokabulara kao jedan strašan trenutak takvih tendencija – u ime odnedavno »zatvorenog društva«;
- (4) ratnim proučavanjima kao nadopunama postojećim mirovnim studijama, premda ne i kao zamjenama za njih, zato što ove potonje, ma kako danas mogu biti utopijske, još uvijek zadržavaju subverzivni potencijal (kao što su nedavno još jednom pokazali javni napadi na programe mirovnih studija u mome vlastitom domu, državi Indiana, od strane desničarskog fanatika s nacionalističkom pratnjom, imenom David Horowitz); te
- (5) problemu samog patriotizma supersile ili militaristički gigantske zemlje, ispunjene milijunima samozahvalnih nacionalističkih studentskih navijača koji su uvjereni da su oni »broj jedan« na svaki važan način, te da su svi ostali naprosto u krivu. U predzadnjem odlomku toga članka kazao sam:

»Smjerovi koje predlažem za političku filozofiju koja je u dodiru s našim vremenom jesu subverzivni, naravno, zato što se najvećma zasnivaju na svjetonazoru koji proturječi službenoj priči. Pretpostavlja se da smo 'mi' demokrati, da poštujemo prava, da ljubimo slobodu pa čak i mir; kao što sam istaknuo. Bush je svoju govoranciju o ratovanju kojemu nema kraja branio razlozima samoobrane. Kada hoće istaći hipokriziju poput ove, zapadni filozofi nalaze se u sličnoj poziciji u kakvoj su se našli filozofi u bivšem istočnom bloku, tvrdeći da u socijalizmu još postoji otuđenje. Jasno je da na Zapadu ima mnogo moćnika koji bi voljeli suzbiti neslaganje. Kao što ilustrira moja priča (o filozofkinji koja je odbila angažirati se u javnoj kritici američkog kampa za obučavanje južnoameričkog vojnog osoblja, kako ne bi bila okrivljena za povredu takozvanoga 'patriotskog akta'), oni su već poduzeli prve korake u takvom smjeru.«

Nakon toga poduzeti su daljnji koraci. Svježa ilustracija koja odmah pada na pamet jest progon iskusne newyorške odvjetnice koja je zastupala radikalnog egipatskog klerika na njegovu suđenju i koja je povrijedila sporazum da se njegovim sljedbenicima na Srednjem istoku ne emitira nijedna njegova izjava, izgovorena u zatvoru. Ona je povrijedila sporazum i *mogla je*, prema prošloj praksi, biti strogo ukorena od udruženja profesionalnih odvjetnika; umjesto toga, međutim, vlada SAD-a optužila ju je za subverziju, zločin koji se kažnjava mnogim godinama u zatvoru, te je iznudila osudu od spokojne porote – i to u New Yorku, a ne u Texasu! Druga svježa ilustracija, ovaj put ne iz SAD-a, jest vrlo strogi antiteroristički zakon, koji dopušta dugotrajno zatvaranje bez suđenja, te potiskivanje jednog broja dosad prihvaćenih prava, što ga je premijer Blair progurao u britanskom parlamentu.

Ukratko, tobožnja stara utvrda liberalnodemokratske prakse, Sjedinjene Države – skupa s nekim drugim zemljama u svojoj orbiti – mijenja karakter iste (prakse) i malo-pomalo podliježe silama reakcije; jedna stranka, koja se kreće sve više prema Desno, kontrolira sve ogranke vlade na saveznoj razini. Mekana, nadobudna tolerancija stare liberalnodemokratske teorije, koja poštuje ono što je Coles nazvao »unutarnjim načelima« – tolerancija koju dobro ilustrira Rawlsova koncepcija političkog liberalizma kao koegzistencije, na razini prakse skupinâ koje imaju sukobljene »obuhvatne doktrine« – nije dorasla teškoj stvarnosti mentaliteta »nulte tolerancije«, koji sve više prevladava, dočim je većina hvalitelja te iste teorije u svojim »vanjskim načelima« uvijek davala veću podršku imperijalizmu vodećih liberalnih demokracija s vlastitim stilom.

Očajnički trebamo nove modele socijalne i političke filozofije!

William L. McBride

**The End of Liberal Democracy
as We have Known It?**

The theoretical fault-lines in liberal democratic theory have always been located in at least two important sites: that of process or procedure, and that of outcome. As to the former, the problem has been that of trying to ensure that the »will of the people« – or at least of the relevant people, the eligible voters – gets to be expressed through meaningful, practical mechanisms. According to the consensus shared by most mainstream liberal democratic theorists of the recent past, elections to representative bodies and subsequent votes by the winners of these elections are such mechanisms. But of course at every turn we constantly find instances of elected governments thwarting the majority views of the same body of individuals by which they were originally elected.

Liberal democratic theory says that, as long as the appropriate procedures for manifesting the majority (or, in some instances, mere plurality) will of the people concerning who is to represent them were followed, then the representatives are justified in voting against the apparent will of the people. But this is a clear practical contradiction.

As for the the question of outcome, here recent liberal democratic theory has dug an even deeper hole for itself by abandoning the notion of a common good, to which at least some earlier theorists in this tradition still subscribed.

Liberal democratic theory has ultimately denied itself any critical function with respect to outcomes. Instead, it is forced to ratify every outcome, however clearly misguided or even tragic it may be, as long as it is the product of the accepted authoritative set of procedures and institutions.

Surely the new theoretical direction will need to come to grips with all the elements mostly absent from the Rawlsian approach and from the writings of most of Rawls' liberal democratic fellow travelers: power, violence, domination, ideology, decision, interpretation, political expression, revolution, history, economy, biopolitics.

New models for social and political philosophy are desperately needed!